

LAUNI ZA KISWAHILI SANIFU NA KISWAHILI FASAHA KWA TANZANIA BARA NA ZANZIBAR*

AHMAD KIPACHA

Swahili language planning agencies (LPAs) in Tanzania Mainland and Zanzibar have each published authoritative monolingual Standard Swahili dictionaries that lead to two distinct standard varieties of Swahili. The *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (KKS) by TUKI¹ (now TATAKI²) of 2004 and the *Kamusi la Kiswahili Fasaha* (KKF) by BAKIZA³ of 2010 provide evidence that two varieties of Standard Swahili in the form of *Kisanifu* and *Kifasaha* are currently being formalised. Based on Haugen's (1966, 1987) classical framework for deriving a standard language and by using acrolectal textual evidences from Tanzania Zanzibar and Tanzania Mainland formal writings, this paper claims that the two varieties are indeed formal standard codes. Editors, teachers of Swahili as a foreign language, lawyers, journalists, translators and users are advised to consider these variations in their contact with modern Standard Swahili language.

Mabaraza na vyombo wenza vya kuendeleza lugha ya Kiswahili kwa upande wa Tanzania Bara na yale ya Tanzania Zanzibar hivi karibuni yameidhinisha kamusi za Kiswahili zinazopelekea kuwa na vielelezo anuwai vya usanifu wa lugha ya Kiswahili. Kamusi ya Kiswahili Sanifu (KKS) ya TUKI¹ (sasa TATAKI²) ya 2004 na ile ya Kamusi la Kiswahili Fasaha (KKF) ya BAKIZA³ ya 2010 ni ushahidi kuwa launi za *Kiswahili Sanifu* dhidi ya *Kiswahili Fasaha* zinarasimishwa. Kwa kutumia vigezo vya nadharia ya usanifishaji lugha ya Haugen (1966, 1987), makala haya yanajenga hoja kuwa tayari tumeshapata launi rasmi mbili za Kiswahili. Mapitio ya maandiko rasmi kinzani ya wasomi wa Tanzania bara na yale ya wasomi wa Zanzibar yanathibitisha kukubalika kwa launi hizo. Tahadhari kwa wahariri, walimu wa Kiswahili kama lugha ya kigeni, wanasheria, waandishi wa habari, wafasiri na watumiaji wa kawaida inatolewa juu ya kubainisha waziwazi launi hizo rasmi katika kazi zao za kila siku.

1 Utangulizi

Kuvunjika kwa iliyokuwa Kamati ya Kiswahili ya Afrika Mashariki (KKAM) inasemekana kuwa ni chanzo cha kuzuka kwa tofauti za tahajia, visawe, ufasiri, na kuwepo kwa tofauti za Kiswahili Sanifu kwa upande wa Tanzania Bara na Tanzania Visiwani (Mwansoko 1991). Kamati ilisifika kwa kujenga msingi wa Kiswahili Sanifu katika makoloni ya Kiingereza ya Tanganyika, Zanzibar, Uganda na Kenya katika kipindi cha miaka ya 1930 hadi 1964 (angalia Whiteley 1969, Mkude 1985, Mbaabu 1991, 2007, Mulokozi 2005). Baadhi ya wataalamu wa Kiswahili walichukulia kuwa tangu kuvunjika kwa kamati hiyo, kumepelekea kuzuka kwa kipindi cha mpogoko wa usanifishaji wa Kiswahili (Mkude 1982, Mukuthuria 2009). Kuchapishwa kwa kamusi za *KKS* (TUKI 2004) na *KKF* (BAKIZA 2010) na baraza na asasi halali

* Shukrani za dhati ziwaendee Maprofesa Massamba, Légère, Lodhi, Amidu, Ngonyani na Mtoa maoni kivuli kwa mawazo mjarabu. Mapungufu yote kamwe si kwao.

¹ Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili.

² Taasisi ya Taaluma za Kiswahili

³ Baraza la Kiswahili la Zanzibar

za kuendeleza Kiswahili za TATAKI na BAKIZA kwa upande wa Tanzania Bara na Zanzibar ni ishara kuwa kwa sasa tuna vielelezo anuwai vya Kiswahili rasmi. Uchunguzi wa kina wa kamusi hizo unadhihirisha tofauti za msingi katika vigezo mbalimbali vya kiisimu na kimatumizi vinavyothibitisha tofauti rasmi za launi tutakazoziiita Sanifu na Fasaha. Ili kuthibitisha kuwa tofauti zilizopo katika kamusi hizo zimeanza kupata mashiko kimatumizi rasmi, tunathibitisha kupitia ulinganishaji wa kazi zifuatazo:

- a) *Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977* (2005) na *Katiba ya Zanzibar ya 1984* (2007)
- b) Mwansoko, Hermas, Rugatiri Mekacha, Davidi Masoko na Peter Mtesigwa. 1996. *Kitangulizi cha Tafsiri: Nadharia Mbinu*. Dar es Salaam: TUKI na Mshindo, Hamad. 2010. *Kufasiri na Tafsiri*. Zanzibar: Chuo Kikuu cha Chukwani

Kigezo cha nadharia cha Haugen (1966, 1987) kinachohusu hatua nne za msingi za usanifishaji wa lugha kimezingatiwa. Kwa mujibu wa Haugen (1966, 1987) ili launi ikomae na kuwa lahaja rasmi haina budi kupitia hatua zifuatazo: kwanza, haina budi ichaguliwe miongoni mwa lahaja mbalimbali. Pili, isanifiwe na kikundi, wakala au kamati ya usanifishaji wa jamii-lugha husika kwa njia ya uandishi wa kamusi, na vitabu vya sarufi, ili kuelekeza watumiaji njia sahihi za matumizi ya launi hiyo rasmi. Tatu, launi iliyoteuliwa haina budi itumike katika shughuli mbalimbali rasmi kama vile serikali kuu, maandiko rasmi ya Bunge, nyanja za elimu na sheria, fasihi, uandishi wa habari n.k. Nne, kipengele ambacho ni muhimu zaidi, ni ukubalifu wa launi hiyo na jamii-lugha husika.

Makala haya yatadhihirisha kuwa launi za *Kisanifu* na *Kifasaha* zimepitia hatua zote hizi nne muhimu. Zote zimetokana na lahaja ya Kiunguja, zimeundiwa kamusi na mabaraza na taasisi za kuendeleza lugha ya Kiswahili katika sehemu zao, zinatumika katika shughuli rasmi za kisiasa, elimu, sheria, burudani na uandishi wa habari. Launi hizo zinaungwa mkono na serikali zao husika na kukubalika na wanajamii-lugha husika.

Muundo wa makala haya ni kama ifuatavyo: Sehemu ya 2 inahusu historia ya usanifishaji wa Kiswahili na uteuzi wa Kiunguja kama msingi wa lahaja rasmi. Sehemu ya 3 inahusu maendeleo ya Kiswahili baada ya kusitishwa kwa KKAM. Sehemu ya 4 ni sifa bainifu za *Kisanifu* na *Kifasaha*. Sehemu ya 5 inahusu matumizi ya launi hizo katika maandiko rasmi ya Tanzania Bara na Tanzania Visiwani. Sehemu ya 6 ni hitimisho ya makala haya.

2 Uteuzi wa Kiunguja

Historia ya mchakato wa usanifishaji wa Kiswahili iligubikwa na malumbano juu ya launi ipi iwe ya msingi kati ya Kiamu, Kimvita na Kiunguja ambapo ilikubalika kwa sauti moja kuteua Kiunguja kuwa ndio msingi wa 'Kiswahili Sanifu' katika kikao kilichofanyika mjini Mombasa mnamo mwaka 1928 na kufuatiwa na uundwaji wa Kamati ya Kiswahili ya Afrika Mashariki (KKAM) mwezi Januari mwaka 1930. Kamati ilitumia muda mwingi kwenye kipindi cha miaka ya 1930 hadi 1947 katika kuweka ithibati katika mtindo wa tahajia, na sifa bainifu za

LAUNI ZA KISWAHILI SANIFU NA KISWAHILI FASAHA

kisarufi ya Kiswahili Sanifu (angalia Whiteley 1969, Massamba 1996). KKAM ilifanya kazi yake kama chombo chenye sauti moja kwa Afrika ya Mashariki yote na ilitunga kamusi mbalimbali, ilipitisha vitabu vya mashuleni, sheria na uandishi wa habari chini ya kamati ya KKAM (Gibbe 1983, Mbaabu 1991, 2007, Maganga 2008).

Kamati iliungwa mkono na Kongamano la Magavana wa Afrika Mashariki, kisha ikalelewa na Kamisheni Kuu ya Afrika ya Mashariki katika miaka ya 1948 hadi 1952. Hiki kilikuwa ni kipindi ambacho nchi za Zanzibar, Tanganyika, Kenya na Uganda ziko chini ya ukoloni wa Kiingereza. Kazi mashuhuri za kileksikografia kama zile za kamusi ya Frederick Johnson ya *Kiswahili-Kiingereza* na *Kiingereza-Kiswahili* zilitungwa katika kipindi hiki. Kamati iliongozwa na wataalamu wa kigeni mashuhuri wa Kiswahili katika nyakati hizo kuanzia Frederick Johnson, Harold Lambert, John Allen, Wilfred Whiteley n.k. Walifanya kazi bega kwa bega na wenyeji wajuvi wa Kiswahili kama vile Shaabani Robert, aliyeiwakilisha Tanganyika katika mikutano ya kamati kuanzia 1953-1962 (Legere 1987: 161), Augustino Ramadhani, Mohamed Salim Hilal, Sheikh Saleh Farsi, Shihabuddin Chiraghdin, n.k. (Mulokozi 2005: 11).

Kufuatia msaada wa fedha wa wakfu ya Calouste Gulbenkian katika mwaka 1959, kamati chini ya uongozi wa Jan Knappert ilibadilika na kuchukua sura ya taasisi iliyoongozwa na Wilfred Whiteley ambaye alifanya jitihada za uanzishwaji wa Idara ya Isimu katika Chuo Kikuu kipya cha Dar es salaam mnamo 1964. Kamati iliyogeuka kuwa taasisi ilifanya kazi zake bega kwa bega na Idara ya Isimu katika kuendeleza Kiswahili.

Uendelezaji wa Kiswahili kwa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania (Tanganyika na Zanzibar) ulipewa msisitizo kama agenda ya kitaifa. Hatua ya mafanikio ilifikiwa mwaka 1974 wakati kulipoundwa Baraza la Kiswahili la Taifa (BAKITA). Baraza la kwanza liliundwa na wajumbe wapatao 21 kati yao watano waliwakilisha Zanzibar. Madhumuni makuu ya baraza yalikuwa kuendeleza Kiswahili, kusisitiza matumizi ya Kiswahili Sanifu katika maofisi na mashuleni, kuidhinisha misamiati mipya na kusanifisha lugha ya Kiswahili kwa ujumla.

Hatua mojawapo ya maendeleo ya lugha ya Kiswahili ilijitokeza katika mwaka 1978 na 1986. Tanzania Zanzibar ilianzisha Taasisi ya Kiswahili na Lugha za Kigeni (TAKILUKI) yenye malengo mnasaba na yale ya TUKI (TATAKI). Ilipofika mwaka 1986 Baraza la Kiswahili la Zanzibar (BAKIZA) nalo lilizinduliwa kisheria. Matokeo yake ni kuwa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ilifanikiwa kuwa na mabaraza na taasisi za kuendeleza Kiswahili kwa kila upande wake. BAKITA ilijivua jukumu la kushughulikia maendeleo ya Kiswahili kwa Tanzania nzima na matokeo ni kuwa sasa ilibaki kuwa chombo cha kitaifa kwa upande wa Tanzania bara pekee. Mabaraza yalikuwa halali kisheria na yalipata msaada na bajeti yake kutoka serikali za Jamhuri ya Tanzania na ile ya Baraza la Wawakilishi la Zanzibar chini ya wizara husika.

Kitendo cha mabadiliko kutoka 'Kamati' hadi kuwa 'Taasisi' na uuundwaji wa mabaraza ulichukuliwa na baadhi ya wataalamu kuwa kilikuwa ni kitendo cha kuishusha hadhi kamati ya 'kimataifa' hadi ya 'kitaifa' (Mbaabu 1991, 2007, Khamis 2008, Mukuthuria 2009).

Mwansoko (1991) alishauri kuwa ni vyema kwa kila aliyekuwa nchi mwanachama wa KKAM kuunda baraza la kitaifa litakalopelekea kuundwa kwa umoja wa mabaraza ya kimataifa. Hadi sasa ni Tanzania Bara na Tanzania Zanzibar waliofikia hatua hiyo. Pengine ufu-fuaji wa Jumuiya ya Afrika Mashariki utaingiza katika ajenda yake suala hili muhimu la lugha. Hali ya Kiswahili nchini Kenya ingawa inaleta matumaini kwa kule kutambulika kikatiba la-kini bado uundwaji wa baraza haujakamilishwa. Nchi za Uganda, Burundi na Rwanda bado ziko nyuma katika kukipa Kiswahili kipaumbele kitaifa.

3 Kipindi cha maendeleo ya kiswahili baada ya KKAM

Kipindi kilichofuatia kuvunjika kwa KKAM kimegubikwa na uchipuzi wa ukuaji huria wa Kiswahili Sanifu. Kisanifu kilipitia misukosuko mingi na kukubalika kwake kulikuwa kwa mashaka mashaka baina ya wazungumzaji wake. *Kisanifu* kilipewa majina kadhaa kama vile *Kisani*, *Kiswahili cha skuli*, *Kiswahili kikavu*, *Kiswahili cha kuchaguliwa* (*Kiswahili cha kimisheni*, *Kiswahili cha bara*, '*Kiswahili kilichohama*', *Kiswahili cha kizungu* na hata *Kiswahili cha serikali / kigavamenti* dhidi ya dhana ya *Kiswahili cha ndani* au *cha kukolea*, *Kiswahili fasaha*, *Kiumbuji*, na *Kiswahili cha asili* au *Kiswahili asilia* (angalia Mhina 1967, Ohly 1986, Khamis 2008). Wengi wa wazungumzaji wa Kiunguja, Kimvita na hata lahaja nyinginezo hawakukubali kirahisi ujaji na umeaji wa Kisanifu, walikituhumu kuwa kinaharibu Kiswahili chao fasaha cha asili (Mbaabu 2007: 3). Baadhi ya wachunguzi walikichukulia Kisanifu kama 'njama' za kuchujua 'uunguja', 'uarabu', na 'uislamu' katika Kiswahili asilia kwa mujibu wa Khamis (2008: 27). Hoja kama hizo zilipelekea kuhalalishwa kwa 'uhifadhi' mbadala wa Kiswahili fasaha kwa njia ya maandishi kama vile uandishi wa kamusi na uandishi wa vitabu. Dosari za mapungufu ya Kisanifu zilitolewa na wataalamu mbalimbali akiwemo Ohly (1982: 92) aliyebainisha kuwa istilahi za BAKITA zina mapungufu yanayosababisha kutoeleweka vyema miongoni mwa wazungumzaji. Herms (2001: 71-78) alibainisha kuwepo kwa migongano ya miundo ya kileksika katika Kisanifu akitolea mfano *Arobaini* na *Arubaini* katika *KKS* (TUKI 1981). Mann (1988) alibainisha namna *KKS* (TUKI 1981) ilivyosheheni miundo mbadala ya kimsamiati ('lexical variability') ambayo ilikuwa haina budi kuondolewa katika hatua za usanifishaji. Maganga (2008: 33) alinukuu dosari ya ubunifu wa 'Ki-standard Swahili' kama hatua ya 'kuunda lugha mpya na kinachofanyika ni kuwafundisha Waswahili lugha yao wenyewe'. Kwa mujibu wa Mkude:

Basing the standardization process on a dialect is not the same as adopting the features of that dialect wholesale. Standard Swahili has many features in common with the Kiunguja dialect. However, whereas Kiunguja has retained its distinctiveness as a dialect, standard Swahili has continued to expand and market itself as a radically modernized version of Kiunguja. This is what standardization was intended to achieve. (2005: 2)

Maoni ya Mkude (2005: 2) yanadhihirisha kuwepo kwa uwezekano wa mikondo miwili tofauti ya maendeleo ya Kiswahili; mikondo wa Kisanifu na ule wa Kiunguja. Hii inatufanya

LAUNI ZA KISWAHILI SANIFU NA KISWAHILI FASAHA

kujiuliza maswali yafuatayo: Je, Kiunguja kilibaki kama lahaja mara baada ya kumea kwa Kisanifu? Je, Waunguja hutumia Kisanifu na Kiunguja katika miktadha tofauti?

Kinachojitokeza katika kipindi baada ya kuvunjika KKAM, ni ukuaji huria wa Kiswahili kiasi cha kupelekea tofauti hizo kubainika waziwazi kimaandishi. Zawawi (1971) aliwatahadharisha wanafunzi wake wa Kiswahili kwa Wageni kuwa makini na tofauti zifuatazo:

(1)	senema	~	sinema	(2)	bumbwi	~	bwimbwi
	mahala	~	mahali		bunzi	~	gunzi
	pahala	~	pahali		buta	~	puta
	thumuni	~	thumni		bluu	~	buluu
	towa	~	toa		usia	~	wasia
	tiketi	~	tikti		babadua	~	babatua
	skuli	~	shule		kitono	~	kitone

Kinachojidhihirisha katika tofauti za sehemu (1) na (2) ni kuwa Kiswahili kinakabiliwa na kuwepo kwa vibadala vya kimsamiati ('lexical variability') kwa mujibu wa Coupez (1975). Njia hizo za ubainishaji zimejitokeza kwa wingi katika KKS (TUKI 1981) kwa mujibu wa Mann (1988). Baadhi ya mchango wa Mann (1988) ninaurodhesha kwa muhtasari katika mafungu mawili ya orodha ya miundo tofauti ya Misamiati vibadala kwa upande wa irabu na konsonanti.

(3) Misamiati vibadala katika kisanifu (Mann 1988)

Vibadala kiirabu

heshimu~hishimu
kadiri~kadiria
tafauti~tofauti
suuza~suunza~suza
hisabu~hasibu
sindika~shindika
inga~winga
binua~benua
sitiri~setiri
twika~tweka
tengua~tangua
atamia~otamia
funika~finika
chirizika~churuzika
popoa~pupua
zingua~zungua
kadhibisha~kidhibisha
nyauka~nyuuka
jaalia~jalialia

Vibadala kikosonanti

baleghe~balehe
bwakua~bwakura
egalega~regarega
fasiri~tafsiri
chambua~shambua
chamba~tamba
sambaratika~tambarika
finginya~vinginya~pinginya
chanja~changa
fagia~fyagia
babadua~babatua
tarizi~darizi
fukuta~vukuta~vuguta
kong'ota~gong'ota
bembeja~pembeja
gwia~bwia
tundika~tungika
kukuta~kung'uta~kumta
vunjanga~vundanga

Ni wazi kuwa tofauti hizi zilizobainishwa na Mann (1988) ni 'kiporo' cha kazi ya kusanifisha ambacho pengine 'kilitakiwa kifanyiwe kazi' katika zile hatua za usawazishaji wa misamiati katika Kisanifu. Orodha ya Mann ni sehemu mojawapo ya mlolongo wa maneno ambayo yalibainishwa katika Azimio na 12 la KKAM ambalo lilihitaji makubaliano ya watumiaji na

wataalamu wa Kiswahili katika kutatua utata huo (Mbaabu 2007: 68). Hoja ya Mwansoko (1991: 2) kwa ujumla katika hatua za usanifishaji ni kuwa ipo haja ya kuwepo kwa makubaliano ya mtindo sawia wa tahajia ya misamiati kwa kuundoa mfuatano wa konsonanti mbili au kadhaa, kuondoa mtindo wa ufupishaji, kutohoa kifonetiki istilahi za mikopo, kuondoa msururu wa visawe, kuwa na mtindo bainifu wa kifonolojia, kimofolojia na kileksikografia wa Kiswahili Sanifu. Kuwepo kwa njia kadhaa tofauti tofauti za kimsamiati ni utata wa kufanyiwa kazi.

Suala jengine lililojitokeza ambalo Mwansoko (1991: 6) ameshauri litupiwe macho ni kuwepo kwa tofauti baina ya launi Kiswahili cha Tanzania Bara na ile ya Zanzibar kama ifuatavyo:

(4) Tofauti za kimsamiati za Zanzibar na Tanzania Bara (Mwansoko 1991: 6)

Zanzibar	Tanzania Bara
saruji	simenti
kanzu	gauni
buku	daftari
skuli	shule
markiti	soko
mrajisi	msajili
tungule	nyanya
pata kitanda	lazwa

Tofauti hizo pia zimethibitishwa na Hamad (2008: 133-134) katika makala yake ‘Ukubalifu wa Msamiati Istilahi katika Tanzania Visiwani’. Alibainisha ifuatavyo:

(5) Tofauti baina ya istilahi za Zanzibar na Tanzania Bara (Hamad 2008: 133-134)

Istilahi za Zanzibar	Istilahi za Tanzania Bara
mfereji	bomba
saruji	simenti
kanzu	gauni
buku	daftari
tabaklosi	kifuakikuu
sikio	shikio
rabizi	kichaa cha mbwa
skati	sketi
tenki	tangi
meta	mata
ndigana	mtukwi
nasi	nesi

Orodha ya misamiati katika (4) na (5) inathibitisha kuwa zipo tofauti kadhaa baina ya Kiswahili cha Tanzania Bara na Kiswahili cha Zanzibar kimatumizi. Jitihada za kurasimisha baadhi ya tofauti hizo zilijitokeza kwa uchache pale ambapo *KKF* (2010) ya *BAKIZA* lilipoingiza misamiati maalumu ya Kizanzibari katika (4) na (5) katika kamusi yake. Vilevile kwa upande wa *TATAKI* nao wakatambua baadhi ya misamiati mahususi ya Kizanzibari katika kamusi yake mpya ya *KKS* (TUKI 2004) pale walipobainisha kisawe cha *shule~skuli* (2004: 372), na

LAUNI ZA KISWAHILI SANIFU NA KISWAHILI FASAHA

nyanya~tungule ndogondogo (2004: 414). Mohamed na Mohamed (1998) walishabainisha baadhi ya orodha ya misamiati mahususi ya Kizanzibari iliyotajwa na Hamadi (2008) kama vile *skuli, buku, meta, nasi, ndigano* (badala ya *ndigana*) *kanzu, mfereji na sikio / shikio* katika Kamusi yao ya visawe hivyo kurasimisha misamiati hiyo ya Visiwani.

Kutokana na kunyemelewa na muachano wa waziwazi baina ya Zanzibar na Tanzania Bara, Mwansoko (1991) na Hamad (2008) wote walipendekeza kuundwa kwa 'jopo' la pamoja baina ya wataalamu wa Tanzania Bara na wale wa Tanzania Visiwani ili kusawazisha tofauti hizo. Hamad (keshatajwa: 136) aliwashauri wataalamu wa Bara kutowasahau wenzao wa Visiwani wakati wa kuunda au kupitiwa kwa kamusi. Hii inatokana na ukweli kuwa mashirikiano baina ya pande hizi mbili yamefifia siku za hivi karibuni. Ushahidi unaonyesha kuwa wakati wa harakati za uandishi wa *KKS* (TUKI 2004) ni wataalamu wawili tu kutoka Zanzibar waliohudhuria mojawapo ya warsha iliyofanyika Kibaha ya mwaka 1995 pekee. Wataalamu hao Bwana H. Amour na Bwana S. Massoud ni miongoni mwa washiriki wakuu katika jopo la kuunda *KKF* (BAKIZA 2010). Hakuna uthibitisho kuwa washiriki kutoka Tanzania Bara walikuwamo katika jopo la uundwaji wa *KKF* (BAKIZA 2010). Hivyo haja ya ushirikiano baina ya pande hizi mbili ambazo ziliwahi kuwa bega kwa bega katika uteuzi wa Kiunguja dhidi ya Kiamu na Kimvita na pia nyakati za awali za BAKITA bado ina mashiko. Kwa mujibu wa Massamba (2005: 34) kulikuwepo na makubaliano ya ushirikiano baina ya TAKILUKI na TUKI ambapo wakurugenzi wao waliwajibika kuwa wajumbe wa Halma-shauri / Bodi ya taasisi mwenza kwa upande wa Visiwani au Bara. Maamuzi hayo ya kudemisha ushirikiano hayaelekei kuenziwa katika kipindi cha sasa.

4 Sifa bainifu ya kamusi za kisanifu na kifasaha

Hatua ya tatu ya kuzingatiwa katika usanifishaji wa lugha yoyote ile kwa mujibu wa Haugen ni hatua za taasisi, vyombo au mabaraza kuunda kamusi kama njia ya kusambaza istilahi sanifu kwa watumiaji wake. Hatua ya TATAKI na ile ya BAKIZA kuunda kamusi zao ni sehemu muhimu kuelekea usanifishaji wa launi zilizomo katika kamusi hizo. Shirika la uchapishaji la Oxford ndilo lililochapisha *Kamusi la Kiswahili Fasaha* (2010) ya BAKIZA na ile *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (2004) ya TUKI⁴ (TATAKI). Hii inamaanisha kuwa shirika la uchapaji la Oxford linatambua hadhi na michango sawia ya kamusi hizi pamoja na wigo wa soko. Uchanganuzi wa kamusi hizo unadhihirisha mfanano katika maeneo mbalimbali kama vile misamiati mbadala, tofauti mbalimbali za kimsingi katika uingizaji wa vitomeo, kanuni za vituo, tofauti ya istilahi mahususi, tofauti ya tahajia na maumbo ya kisarufi.

4 Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili.

4.1 Tofauti za misamiati vibadala baina ya kifasaha na kisanifu

Kamusi zote mbili zimeendeleza mlolongo wa aina tofauti tofauti za utokeaji wa misamiati vibadala katika launi hizo. Tuanze na kuangalia namna *KKF* (BAKIZA 2010) ilivyosheheni misamiati mbadala kama ifuatavyo:

(6) Misamiati mbadala katika kifasaha

Kisanifu	Kifasaha
admeri	adimerali~adimeri~admeri
alizeti	alizeti~halizeti
almuradi~ilimradi	almuradi~alimradi
amara	amara~amari
amrawi	amrawi~hamrawi
ankra	ankra~ankara
aproni	aproni~eproni
asubuhi	asubuhi~usubuhi
asusa	asusa~hasusa
atomu	atomu~atomi
bacteria	bakteria~baktiria
banki~benki	benki~bengi
badia	badia~bajia
barakoa	barakoa~barkoa
baraza	baraza~barza
bawasiri~baasili	bawasiri~bawasili
bazooka	bazoka~bazuka
betili	betili~batela
biringani	bilangani~biringanya
biskuti	biskuti~baskuti
blanketi~blangeti	blangeti~burangeti
bowelamvuvi	bowelamvuvi~boolamvuvi
braketi	braketi~breketi
briji	briji~biriji
chafuo	chafuo~chofuo
chanjari~sanjari	chanjari~shanjari
chepeo	chepeu~shepeu
chinyango	chinyango~tinyango
chochota	chochota~chonyota
chonjomoa	chonjomoa~chochomoa
choroko~choko	choroko~chooko
chungu	chungu~shungu
churuza	churuza~chuduza
doriani	doriani~duriani
dubwasha	dubwasha~dubwesho
elimu	elimu~ilimu
faharasa~faharisi	faharasa~fahirisi

LAUNI ZA KISWAHILI SANIFU NA KISWAHILI FASAHA

fahiwa	fahiwa~fahiwati
farasila	farasila~frasila
fatuwa	fatuwa~fatwa
fidhuli	fidhuli~fedhuli
figau	figau~figua
fukundi	fukindi~fatundu~fukundi
fukuta	fukuta~vukuta
gagro~gagulo	gaguro~gwaguro
gendaeka	gendaeka~jendaeka
gidamu	gidamu~gudamu~kadamu
grisi	grisi~giris
gruneti	gruneti~guruneti
gubika	gubika~kubika
gudulia	gudulia~guduria
harambee!~halambe!	harambee!~halumbe!
hekaya	hekaya~hikaya
hekima	hekima~hikima
heri	heri~kheri
herini	herini~hirini
hesabu	hesabu~hisabu
hidrojeni	hidrojeni~haidrojeni
hitima	hitima~khitima
hatihati	hatihati~atiati
hospitali	hospitali~spitali
huntha	huntha~khuntha
husuda	husuda~husda
hutuba~hotuba	hutuba~hotuba~khutba
izara	izara~idhara
jangili	jangili~jangiri
janguo	janguo~jangusho
jemadari	jemadari~jamadari
jeraha	jeraha~jaraha
jiberegeza	jibereuza~jibarauza
jitihada	jitihada~jitihadi
kabili	kabili~kabiri
kajekaje	kajakaja~kayekaye
kakau	kakao~kokoa
kambakoche	kambakoche~kambaukochwe
kambo	kambo~kambu
kareti	kareti~karati
kashida	kashda~kashida
kaskazi	kaskazi~kasikazi
kasorobo	kasorobo~kasrobo
kausha	kausha~kausa
kipapatio	kipapatiro~kipapatiko
kisamvu	kisamvu~kisambu

AHMAD KIPACHA

kitendawili	kitendawili~kitandawili
kitoweo	kiteweleo~kitoweo
lema	lema~dema
leseni	leseni~lensensi
limbuka	limbuka~dimbuka
mlamu~muamu	mramu~mwamu
mkazi	mkazi~mkaazi
makuzi	makuzi~maakuzi
mbawala	mbawala~mbawara
mchakato	mchakato~mchakacho
masurupwete	masurupwete~masurumbwete
mhalifu	mhalifu~muhalifu
msimu	msimu~musimu
mheshimiwa	mhashimiwa~mhishimiwa
mswaki	mswaki~msuaki
mtanda	mtanda~mtande
mwafaka	muafaka~mwafaka
mwanamume	mwanamume~mwanamme
mzeituni	mzeituni~mzaituni
mzira	mzia~mzira
nikaha	nikaha~mikaha
nyenje	nyenje~nyende
panka~pangaboi	panga~pangaboi
pensheni	pensheni~pencheni
paspoti~pasi	pasipoti~pasi
refa	refa~rifa
riksho	rikshoo~ringshoo
sandarusi	sandarusi~pandarusi
sheria	sheria~sharia
shule~skuli	skuli~shule
silabasi	silibasi~silabasi
simile	simile~sumile
shepe	shepeu~chepeu
stata	stata~stati
stawi	stawi~sitawi
surupwenye	surumbwete~surupwete
swali	suali~swali
takrima	takrima~takirima
tangua	tangua~tengua
titia	titia~ditia
volkano	volcano~volkeno
vugaza	fugaza~vugaza
woga	woga~uoga
zebaki	zebaki~zaibaki
zongomo	zongomo~zongomi

LAUNI ZA KISWAHILI SANIFU NA KISWAHILI FASAHA

Tunaona katika (6) namna *KKF* (BAKIZA 2010) ilivyobainisha idadi kubwa ya misamiati mbadala ambavyo kwa upande wa Kisanifu sehemu kubwa zimeteua umbo moja tu. Je, hiyo ni jitahada ya kupunguza uvisawe? Hali hii ya uingizaji wa vabadala unajidhihirisha pia katika *KKS* (TUKI 2004) kama ambavyo sehemu ya (7) inavyobainisha:

(7) Misamiati vabadala katika kisanifu

Kisanifu	Kifasaha
ami~amu	ami
babadua~babatua	babadua
baraji~barai	baraji
barubaru~barobaro	barubaru
chanuo~shanuo	shanuo
chemni~chemli	chemni
chopa~topa	chopa
dafrao~dafrau	dafrau
dasili~ghasili	dasili
Desemba~Disemba	Disemba
ekzibiti~kizibiti	kizibiti
garasa~garasha	garasa
foliti~foriti	foliti
jubilii~jubilei	jubilii
jagina~chagina	jagina
kardinali~kadinali	kadinali
mlango~mwango	mlango
njorinjori~ngoringori	njorinjori
rikwama~rukwama	rikwama
rodi~lodi	rodi
roga~loga	roga
padri~padiri	padre

4.2 Tofauti za kitahajia na kanuni za uandishi

KKS (TUKI 2004) na *KKF* (BAKIZA 2010) zote zimedhihirisha kuwepo kwa tofauti za kitahajia na ufuataji wa kanuni tofauti za kanuni za vituo hususani sifa za kimaandishi. Msomaji wa kamusi hizo hana budi kuwa makini katika kubaini tofauti hizo zinazoweza kukwaza mawasiliano. Chimbuko la tofauti baina yao ni kule kufuata kanuni tofauti za utohoaji haswa wa maneno ya kigeni. Tuangalie katika (8) na (9) tofauti hizo:

(8) Tofauti za kiirabu za maneno ya asili ya lugha za Kiingereza, Kijerumani na Kituruki

Kisanifu	Kifasaha
afande	afandi
ambulesi	ambalesi

AHMAD KIPACHA

ampea	ampia
asikirimu	askirimu
afriti	afiriti
beseni	besi
biogesi	bayogesi
biolojia	bayolojia
dipfriza	difriza
dripu	diripu
glovu	glavu
gobori	gobore
kidoti	kidoto
kabohidrati	kabohaidrati
kauri	kaure
kirekodisauti	kirikodisauti
ofisa~afisa	ofisa
oksejeni	oksijini
oksijeni	oksijini
penalty	penelti
protokali	protokoli
rejesta	rejista
sardine	saadini
tosti	tosi
sigara	sigereti~sigareti
sinema	senema

Inaelekea kanuni tofauti zimezingatiwa katika utohoaji wa vidahizo vyenye asili ya kigeni katika kamusi hizo. Tofauti hizi zina athari katika uandishi na hata uhariri wa maandishi ya Kiswahili.

(9) Tofauti za kiirabu za maneno ya asili ya Kiarabu

Kisanifu	Kifasaha
abadan	abadani
afriti	afiriti
aghalabu	aghlabu
hadidi	hududi
binzari	bizari
israfili	israfilu
istiwai	istiwaa
kalibu	kalbi
jusuru	jusuri
korani	kurani
masahibu	maswahibu
lehemu	lihimu
misimu	musimu
methali	mithali

LAUNI ZA KISWAHILI SANIFU NA KISWAHILI FASAHA

takbira	takbiri
tarawehi	tarawehe
tofauti	tafauti
thelathini	thalathini
serikali	sirikali

Katika orodha ya sehemu ya (9) tunashawishika kusema kuwa ni irabu tatu tu za msingi /i,u,a/ ndizo zinazotumika zaidi katika Kifasaha ukiondoa msamiati ‘tarawehe’ pekee. Kisani-fu kinatua irabu tano /i, e, a, o, u/ ambazo ni irabu za Kibantu. Hivyo zipo jitihada za makusudi za Kisanifu kutohoa misamiati ya mikopo ya Kiarabu kuendana na irabu za Kibantu.

Katika sehemu ya (10) tunabainisha tofauti za kiirabu katika maneno yenye asili ya Kibantu kama ifuatavyo:

(10) Tofauti za kiirabu za maneno ya asili ya Kibantu

Kisanifu	Kifasaha
amkia	amkua
chajio	chejio
hoto	Hota
nga’ mbo	ng’ambu
keng’eta	kang’ata
kipanga	kipungu
kosana	kusona
kumto	kumta
pango	panga
varanga	varange
wakazi	wakaazi
wayowayo	wayawaya
yapi	Yepi
yeyote	yoyote
zogo	zoga

Kamusi hizi zinadhihirisha tofauti katika irabu zilizomo katika tahajia zake zenye asili ya kibantu. Kwa upande wa konsonanti nazo pia tunashuhudia zikiwa na tofauti kadhaa za kuzingatwa.

(11) Tofauti za kikosonanti za vidahizo vya *KKS* (TUKI 2004) na *KKF* (BAKIZA 2010)

Kisanifu	Kifasaha
nyenzo	nyezo
onyesha	onesha
legalega	regarega
seng’enge	senyenge
kapile	kapire
shemeji	shemegi
ugali	ugari

AHMAD KIPACHA

ukinzano	upinzano
uzimbezimbe	uzimbwezimbwe
weweseka	weweteka
-zatiti	-dhatiti
hamsini	hamsini~khamsini
yahe!	yahe!~yakhe!
hati	khati

Sura inayojitokeza katika (11) ni kwamba kuna maneno machache ambayo tunaweza kusema kwa dhati kwamba kanuni kadhaa zimetumika katika utohoaji au aina ya maneno ya launi mojawapo kati ya Kisanifu na Kifasaha. Tunachokiona ni picha ya jumla kwa kiasi fulani tu inayodhihirisha kuwa Kifasaha kinapendelea kitamkwa ‘r’, ‘kh’ badala ya ‘l’ na ‘h’. Uamuzi wa kutotumia konsonanti ‘kh’ katika Kisanifu unafanana na ule uliopitishwa na KKAM mwaka 1925 (Mbaabu 1991: 30) ambapo baadaye ulibadilishwa mwaka 1958 na kuwa wa ‘hiari’. Kwa upande wa kanuni za kitopografia na uwekaji wa kanuni za vituo tunapata picha ifuatayo:

(13) Tofauti za kitopografia baina ya KKS (TUKI 2004) na KKF (BAKIZA 2010)

Kisanifu	Kifasaha
Amin!~Amina!	Amina!~Aamin!
barabara	barabara!
fatih	fatih
ghafuri	ghafuru
ima fa ima	imafaima
maburu	kaburu
misanifu	Kifasaha
melbu	kelbu!
mbukwa	mbukwa!
Ashakum~hashakum	Ashaakum!~hashaakum!
Olimpiki	Olimpiki
UKIMWI	UKIMWI
utu uzima	utuuzima

(14) Tofauti za istilahi za kisanifu na kifasaha

Kisanifu	Kifasaha
-adi (sindikiza)	adi (mtoto wa ...)
baibui	kizoro
buu la nyuki	toto la nyuki
chai ya asubuhi	kisabeho
chai ya rangi	chai ya mkandaa
chesi	satanjari
-chua	-singa
fotokopi	nukulishi
hoho	pilipilimboga

LAUNI ZA KISWAHILI SANIFU NA KISWAHILI FASAHA

jiko la mkaa	seredani
kitanda cha kamba	kitanda cha mayowe
matende	mguumzito
matumbo	machango
mkokotoni/kwama	rikwama
mseto	msambwija
ndani kwa ndani	munda
nyanyachungu/gogwe	nyanya
parachichi	pea
pilipili kichaa	pilipilihoho
pindo	peto
shamba	konde
simulizi	silesile
sokoni	marikiti
tahadhari	nadhari
uswahiba	usuhuba
vichekesho	udamisi
wasiwasi	kipepe
kiko	toza
kiyoyozi	kipoza hewa
koleo	pakari

Idadi hii ya istilahi mahsusi ni kubwa kuliko zile zilizobainishwa na Mwansoko (1991) na Hamad (2008). Kamusi hizi zinatupa picha kuwa hapa tunazungumzia launi rasmi mbili tofauti na ni vyema wanafunzi wetu wa Kiswahili kama lugha ya kigeni, na watumiaji wa Kiswahili kwa ujumla wakatanabahi tofauti hizo kuepuka kujikanganya katika mawasiliano halisi.

4.3 Tofauti za kisarufi baina ya KKS (TUKI 2004) na KKF (BAKIZA 2010)

Namna baadhi ya nomino zinavyoambishwa katika *KKS* (TUKI 2004) na *KKF* (BAKIZA 2010), tunashuhudia tofauti za waziwazi. Katika (15) tunaona tofauti hizo za kuzingatiwa:

(15) Tofauti za kisarufi baina ya kisanifu na kifasaha

Kisanifu	Kifasaha
-fundisha	-funza
mahali	pahali~pahala
mkosi	uokosi
pindipo	pindi
rufaa	rufaani
uongozi	maongozi
beseni	besi
bwamba	bwambara
maziara	maziarani

AHMAD KIPACHA

uogaji
uungwana

marogo
maungwana

Kinachojidhihirisha katika (15) ni kwamba Kisanifu kinapendelea kuambisha nomino kwa ngeli ya 11 ya u- wakati Kifasaha kinateua ngeli ya 6 ‘ma-’ katika mashina hayohayo ya nomino. Moja ya sifa kuu ya Kifasaha ni namna inayopendelea kutumia kiambishi ngeli cha ‘pa-’ badala ya ‘ma-’ kama inavyotumika katika maandishi ya Kisanifu.

Mbali ya uambishaji, zipo tofauti kadhaa za kisarufi baina ya *KKS* (TUKI 2004) na *KKF* (BAKIZA 2010). Tunabaini katika kamusi hizo mtindo tofauti wa mabadiliko yanayotokana na ubadilishaji wa mfuatano wa vitamkwa katika neno, udondoshaji au upachikaji wa vitamkwa tamati au awali, urefushaji na ufupishaji wa irabu na konsonanti.

(16) Ubadilishanaji wa mfuatano wa vitamkwa katika neno

Kisanifu

mtalaa
mnaraha
mapochopocho
churupuka

Kifasaha

mtaala
mranaha
machopocho
puruchuka~churupuka

Ni vigumu kubaini kuwa tofauti katika (16) zimetokana na makosa ya kiuandishi au ndiyo haswa umahususi baina ya launi hizo.

(17) Udondoshaji/upachikaji wa kitamkwa tamati

Kisanifu

aalimu
abadan
ekzibiti~kizibiti
taibu!~twaibu
yahom
haram

Kifasaha

aalim
abadani
kizibiti
taib!
yahomu
haramu

(18) Udondoshaji wa irabu/konsonanti kati

Kisanifu

admeri
afriti
asikirimu
bisbisi
briji
swala
wasifu
dripu
kalibu
waridi

Kifasaha

adimeri~adimeri~admeri
afiriti
askrimu
bisbisi~bisibisi
briji~biriji
sala
wasfu
diripu
kalbi
wardi~waridi

LAUNI ZA KISWAHILI SANIFU NA KISWAHILI FASAHA

witiri	witiri~witri
swali	suali
paspoti~pasi	pasipoti~pasi
aghalabu	aghlabu
mwanamume	mwanamme
msimu	msimu~musimu
ihramu	ihramu

Launi zote mbili zimekuwa hazina kanuni maalumu inayotawala udondoshaji wa irabu au konsonanti. Sehemu zote mbili data katika (18) zinaonyesha kuwa zinategemea msamiati husika.

(19) Urefushaji au udondoshaji wa irabu

Kisanifu	Kifasaha
vuka	vuka~vuuka
wakazi	wakaazi
zafarani	zaafarani
mtufaha	mtufaa
miiko	miko

(20) Upachikaji wa viyeyusho

Kisanifu	Kifasaha
shayiri	shayiri~shairi
pia	piya
anwani	anuani
anuwai	anuai
biogesi	bayogesi
biolojia	bayolojia
deua	deua~dekua
swala	sala
msalani	mswalani
ametoa	ametowa
marisawa	marisau
korongo	koongo
mzira	mzia~mzira
jizia	jiziya
yuga	yugwa
anuwai	anuai
anwani	anuani

Kimsingi tunaona katika sehemu ya 4.3 ni kwa namna gani tofauti za kisarufi zinavyojidhihirisha baina ya *KKS* (TUKI 2004) na *KKF* (BAKIZA 2010) na hivyo kuashiria kuwepo kwa launi tofauti baina ya Kisanifu na Kifasaha. Kinachojidhihirisha ni kuwa maazimio yaliyopendekezwa mwaka 1925, hususani Azimio na 8, 9, 11, 12, 13 na 16 hayajazingatiwa kwa

pande zote mbili (angalia Mbaabu 2007: 63-71). Uchanganuzi wa kamusi hizi umebainisha waziwazi tofauti mahsusi baina ya Kisanifu na Kifasaha. Kwa mujibu wa Haugen (1966), hatua hii ni ya tatu, katika safari ya kufikia upeo wa usanifishaji wa launi husika. Hatua ya mwisho ambayo ndiyo ya msingi ni ile ya ukubalifu na matumizi yake katika jamiilugha husika. Iwapo hatua hii haitafikiwa basi juhudi zote za awali zaweza kugonga mwamba na kufanya launi ibakie katika makbrasha na kamusi bila ya watumizi wahusika. Ili kubaini waziwazi kuwa hatua hii imefikiwa, ninatoa ushahidi wa matini rasmi mbalimbali zinazotumika kwa upande wa Tanzania Bara na Tanzania Zanzibar katika shughuli za kiserikali na kielimu. Je, kwa jinsi gani yale yaliyomo katika *KKS* (TUKI 2004) na *KKF* (BAKIZA 2010) yanatumika katika matini rasmi? Je, kwa kiasi gani sifa bainifu za Kisanifu na Kifasaha zinajidhirisha katika matini mbalimbali?

5 Ukubalifu na matumizi ya kisanifu na kifasaha katika matini rasmi

Ulinganifu wa matini za *Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977* (2005) na *Katiba ya Zanzibar ya 1984* (2007) zitawakilisha jozi ya matini za kiserikali. Matini za Mwansoko na wenzake (1996) *Kitangulizi cha Tafsihi: Nadharia Mbinu*. TUKI dhidi ya Mshindo (2010) *Kufasiri na Tafsihi*. Zanzibar: Chuo Kikuu cha Chukwani zitawakilisha jozi ya matini za kielimu. Jozi za matini hizi zimelandana kimada na kimuundo.

Katika jozi ya Katiba za Tanzania (Bara) na ile ya Zanzibar kumejitokeza tofauti zifuatazo:

(21) Tofauti baina ya Katiba ya Tanzania (2005) na Katiba ya Zanzibar (2007)

(a) Tofauti za kiirabu

Katiba ya Tanzania

ofisi (uk.80)
binadamu (10)
shuruti (26)
mwelekeo (1)
makamu (36)
maslahi (28)~masilahi (63)
kumwondoa (11)
mwelekeo (1)
Mahakama ya Rufani (9)
mtu yeyote (38)
thelathini (45)
theluthi (12)
nyingine(zo) (1)

Katiba ya Zanzibar

afisi (uk.49)~ofisi (34)
binaadamu (3)
shurti (14)~shuruti (83)
muelekeo (9)
makamo (80)
maslahi (85)
kumwondoa (92)~kumuondoa (vii)
muelekeo (9)
Mahkama ya Rufaani (65)
mtu yoyote (4)~mtu yeyote (88)
thalathini (18)
thuluthi (48)~theluthi (51)
nyengine(vi)

LAUNI ZA KISWAHILI SANIFU NA KISWAHILI FASAHA

(b) Tofauti za kimsamiati

Katiba ya Tanzania

jinai (92)
Misingi ya Mwelekeo (1)
gereza(ni) (63)
ibara ndogo (65)
akidi (6)
aya (65)
sekretarieti (66)

Katiba ya Tanzania

hukukia (59)
Maamuru (i)
Chuo cha Mafunzo (85)
kijifungu (39)
idadi ya wajumbe (52)
kifungu (74?)
tume ya mipango (87)

(c) Tofauti za kitipografia na kisarufi

Katiba ya Tanzania

kiti cha Raisi ... ki wazi (36)
mfumo wa Vyama Vingi (1)
mahali popote (105)

Katiba ya Tanzania

kiti ... cha Rais kiwazi (22)
mfumo wa vyama vingi (i)
pahala popote (58)

Maandiko katika Katiba hizi mbili, yamedhihirisha matumizi ya Kisanifu na Kifasaha katika medani za kiserikali. Katiba ni matini ya kiwango cha juu cha urasimishaji. Ni kielelezo cha ukubalifu wa maandiko kisheria. Tofauti zilizodhihirishwa katika sehemu ya 4 ya makala haya zinajitokeza waziwazi. Kuna mfanano katika aina tofauti za kiirabu katika Kisanifu na Kifasaha. Sehemu ya 21(b) na (c) nayo inathibitisha tofauti za istilahi maalumu kwa pande hizi mbili za Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Kanuni za uandishi na zile za kitipografia pia zimetofautiana kama tulivyodokeza katika sehemu ya 4.3.

Kwa upande wa ulinganisho wa jozi za matini ya kielimu tumechagua kazi ya Mwansoko na wenzake (1996) *Kitangulizi cha Tafsiri: Nadharia Mbinu*. TUKI dhidi ya Mshindo (2010) *Kufasiri na Tafsiri*. Zanzibar: Chuo kikuu cha Chukwaani. Mada za kazi hii zinalandana kwani zote zinazungumzia nadharia ya tafsiri. Walengwa wa kazi hizo ni wa aina moja; wanafunzi wa Elimu ya Juu, hivyo tunarataji kwa kiasi kikubwa kusijitokeze tofauti za kilauni baina yao. Matokeo katika (22) yanaonyesha yafuatayo:

(22) Tofauti baina ya Mwansoko na wenzake (1996) na Mshindo (2010)

(a) Tofauti kiirabu

Mwansoko

tofauti (75)
sharti (40)
mwanamume (80)
mathalani (2)
methali (53)
Kijerumani (48)
urasimi (16)
vipengee (7)

Mshindo

tafauti (2)
shuruti (17)
mwanamme (9)
mathalan (13)
mithali (104)
Kijarumani (71)
urasmi (120)
vipengele (xiv)

AHMAD KIPACHA

kadri (83)~kadiri (27)
hivyo (11)
nyingine(zo) (17)
vema (11)
sinonimia (40)
swala (42)~suala (47)
jedwali (37)

kadiri (72)
vivyo hivyo (66)
nyengine (3)
vyema (293)
sinonimu (122)
suala (5)
jadwali (221)

(b) Tofauti kikonsonanti

Mwansoko

hasa (6)
hususia (65)
vihisishi (82)
mahususi (6)

Mshindo

khasa (226)
khususia (14)
vikhusishi (186)
makhsusi (3)

(c) Tofauti za kimsamiati

Mwansoko

sawidi (22)
aya (45)

Mshindo

kucheki tena (187)
paragrafu (115)

(d) Tofauti za kisarufi

Mwansoko

endapo (44)
uwiano (42)

Mshindo

pindipo (16)
wiani (16)

Uthibitisho kutoka matini za kielimu kwa mujibu wa kazi za Mwansoko (na wenzake) (1996) na Mshindo (2010) nao unatupelekea kubainisha matumizi mahsusi ya *Kisanifu* dhidi ya *Kifasaha* katika matini rasmi. Jaribio hili limethibitisha kuwa uchanganuzi wa matini mbalimbali za Tanzania Bara na ule wa Tanzania Zanzibar unatofautiana kimsingi katika maeneo mbalimbali ya kileksikografia. Utafiti wetu umebaini mawanda mapana ya tofauti hizo haswa pale tunapochunguza matini rasmi. Ingawa hatukujikita kwa kina katika tofauti za kisemantiki, lakini upitiaji wa kazi kama vile ya TAKILUKI (1992) iitwayo *Matumizi ya Lugha ya Kiswahili Kidato cha I* unabainisha matumizi tofauti ya kisemantiki na kisarufi kama vile *kupambia wali* (kupakua wali), *sikupata la ajabu* (sikuona la ajabu), *uwili namna huu* (uwili namna hii), *kupiga kofi* (kupiga makofi), *kuenda miayo* (kupiga miayo), *kufunga kitoro* (kuzuia utoro) n.k. Tunatoa wito wa kutalii rejista mbalimbali zilizopo katika ukanda wa pwani ya Afrika ya Mashariki na hata bara kutanabahisha zaidi tofauti za kimaandishi zisizozuilika za launi za Kiswahili.

6 Hitimisho

Makusanyo ya ushahidi mbalimbali na uchanganuzi yakinifu wa kamusi za *KKS* (TUKI 2004) na *KKF* (BAKIZA 2010) umetupelekea kudhihirisha kuwepo kwa launi rasmi za Kiswahili kwa upande wa Tanzania Bara na upande wa Tanzania Zanzibar. Hii ni hatua mojawapo ya maendeleo ya lugha ya Kiswahili. Tuhimize mashirikiano ya mabaraza yetu huru katika ngazi za kitaifa bila ya kuwabana katika kubainisha tofauti zilizopo baina ya wanajamiilugha katika kusawiri jamii zao.

Kwa sasa tahadhari haina budi kuchukuliwa na watumizi mbalimbali wa Kiswahili rasmi cha maandishi kwani mashiko ya *Kisanifu* na *Kifasaha* si hadithi tena. Kwa mujibu wa kiunzi cha nadharia cha Haugen (1966, 1987) na ushahidi wa kijarabati uwandani hatuna budi kuweka wazi tofauti za launi hizi katika kamusi zijazo, katika shughuli zetu za uhariri, uandishi na ufundishaji wa Kiswahili madarasani.

Marejeo

- BAKIZA 2010. *Kamusi la Kiswahili Fasaha*. Nairobi: Oxford University Press.
- Coupez, André 1975. La variabilite lexicale en bantou. *African Languages/Languages Africaines* 1: 164-203.
- Gibbe, Abel 1983. Tanzania Language Policy with Special Reference to Kiswahili as an Educational Medium. *Kiswahili* 50,1: 46-50.
- Haugen, Einar. 1966. Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist* 68: 922-35.
- Haugen, Einar. 1987. *Blessings of Babel*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hamad, Asha. 2008. Ukubalifu wa Istilahi katika Tanzania Visiwani. *Ukuzaji wa Istilahi za Kiswahili*, Kiango, John. (mh). Dar es Salaam: TUKI. Ku. 110-128.
- Hermes, Imtraud. 2001. What is Standard? *Kiswahili* 64: 71-78.
- Khamis, Amour. 2008. Jasi na Utamaduni wa Mswahili wa Zanzibar. *Utamaduni wa Mzanzibari*, BAKIZA (mh). Zanzibar: QuarkXpress Printing Services.
- Khamis, Amour, Abdulrazak Salim na Nassor Kindy. 1990. *Matumizi ya Lugha: Kidato cha I*. Zanzibar: TAKILUKI.
- Légère, Karsten. 1987. Kiswahili na Lugha Nyingine katika Harakati za Kudai Uhuru Tanganyika 1945-1961. *Kiswahili* 54, 11 na 54, 2: 152-166.
- Maganga, Clement. 2008. Maendeleo ya Matumizi ya Kiswahili Tanzania Bara. *Ukuzaji wa Istilahi za Kiswahili*, Kiango, John. (mh). Dar es Salaam: TUKI. Ku. 30-43.
- Mann, Michael. 1988. *Lexical Variability (homoeophony?) in Swahili*. SOAS: Mimeo.

AHMAD KIPACHA

- Massamba, David. 1996. Problems in terminology development: The case of Tanzania. *Kiswahili* 59: 76-85.
- Massamba, David. 2005. Ushirikiano: Muhimiliwa TUKI katika Kukuza na Kuendeleza Kiswahili. *Kiswahili* 68: 29-48.
- Mbaabu, Ireri. 1991. *Historia ya Usanifishaji wa Kiswahili*. Nairobi: Pinnacle Books.
- Mbaabu, Ireri. 2007. *Historia ya Usanifishaji wa Kiswahili*. Dar es Salaam: TUKI.
- Mhina, George. 1967. Style in Swahili, *Swahili* 37, 2: 189-191.
- Mohamed Mohamed na Said Mohamed 1998. *Kamusi ya Visawe*. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Mshindo, Hamad. 2010. *Kufasiri na Tafsiri*. Zanzibar: Chuo Kikuu cha Chukwaani.
- Mukuthuria, Mwendah. 2009. Uhakiki wa Mtafaruku wa Istilahi za Kiisimu na Nafasi ya Usanifishaji katika Maendeleo ya Kiswahili. *MULIKA* 28: 48-61.
- Mkude, Daniel. 1985. The fate of Standard Swahili. *Swahili Language and Society*, Joan Maw and David Parkin (wah). Vienna, Afro-Pub. Ku. 25-34.
- Mkude, Daniel. 2005. *The Passive Construction in Swahili*. Tokyo: ILCAA: University of Foreign Studies.
- Mwansoko, Hermas. 1991. The Aftermath of Post independence Liberalism in Swahili Standardization. *Kiswahili* 58:1-11.
- Mwansoko, Hermas. 2004. Kiswahili Intellectualization Efforts in Tanzania, *Journal of Asian Studies and African Studies* 67: 151-161.
- Mwansoko, Hermas. Rugatiri Mekacha, Davidi Masoko na Peter Mtesigwa. 1996. *Kitangulizi cha Tafsiri: Nadharia na Mbinu*. Dar es salaam: TUKI.
- Mulokozi, Mugyabuso. 2005. Miaka 75 ya Tassisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (1930-2005) *Kiswahili* 68: 1-28.
- Ohly, Rajmund. 1982. Report on the State of Modern Swahili in Urban Bukoba. *Kiswahili* 42, 2: 81-92.
- Ohly, Rajmund. 1986. Kiumbuji vs. Kisanii. *Tanzania Notes and Records* 92/93: 73-78.
- TUKI. 1981. *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*. Dar es salaam: Oxford University Press.
- TUKI. 2004. *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*. Nairobi: Oxford University Press.
- Whiteley, Wilfred. 1969. *Swahili: The Rise of a National Language*. London: Methuen.
- Zawawi, Sharifa. 1971. *Kiswahili kwa Kitendo*. New York:Harper & Row.